

Місто Перемоги

Салман Рушді

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Тарас Бойко, Ігор Андрущенко

© Видавничий дім «Фабула». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

1

В останній день свого життя незряча поетеса, ворожбитка і пророчиця Пампа Кампана, маючи на той час двісті сорок сім років, завершила довжелезну оповідну поему про Біснагу й поховала її під землею у запечатаному воском глечик у серці зруйнованого Королівського кварталу як послання в майбутнє. Чотири з половиною сторіччя по тому ми знайшли той глечик і вперше прочитали безсмертний шедевр під назвою «Джаяпараджая», що означає «Перемога і поразка», написаний на санскриті. Настільки ж довгий, як і «Рамаяна», він складався із двадцяти чотирьох тисяч віршів, і дізналися ми про таємниці, що імперія приховувала від історії понад сто шістдесят тисяч днів. Ми знали тільки про руїни, тож наша пам'ять про історію імперії була також зруйнована, адже минуло стільки часу, а пам'ять — річ нетривка, та й багато тих, хто приходив опісля, вдавалися до фальсифікацій. Коли ми прочитали книжку Пампи Кампани, то минуле повернулося, й імперія Біснага відродилася наново і стала такою, якою була насправді, — з її жінками-воїнами, горами золота, щедрою великодушністю, із періодами духовної нищості, а також з її слабкістю і силою. Вперше ми почули повну розповідь про королівство, що постало і скінчилося зі спалення та відтятої голови. Ось саме ця історія, яку теперішній автор переповів простішою мовою, а він — ані вчений, ані поет, і як той прядильник зсукує історії і подає свою версію для розваги, а можливо і для повчання нинішніх читачів, старих і молодих, освічених і не дуже, тих, які шукають мудрості, і тих, які потішаються дуросцями, сіверян і південців, послідовників усіляких богів і безбожників, із широкими поглядами і твердолобих, чоловіків і жінок, а також тих, що перебувають за гендерними межами або між ними, нащадків знаті і простолюдинів, добрих людей і негідників, ошуканців і чужинців, скромних мудреців і

самозакоханих дурнів.

Історія Біснаги почалася у чотирнадцятому столітті нашої ери на півдні того, що ми зараз називаємо Індією, Бхаратом або Хіндустаном. Старий король, чия голова покотилася і поклала початок усього, не був таким уже й монархом, а радше невдачливим володарем із тих, які з'являються між занепадом якогось великого королівства та постанням іншого. Називали його Кампіла, бо так іменувалося невеличке князівство Кампілі, «Кампіла райя», де «райя» означало місцевою говіркою «раджа», або ж «володар». І ось цьому другосортному «райї» вистачило часу на його третьосортному троні спорудити на берегах Пампи четвертосортну фортецю, відтак збудувати в ній п'ятисортний храм і витесати на скелі кілька величезних написів, а вже тоді прийшло з півночі на південь військо, аби з ним розібратися. Битва, що відбулася, виявилася геть нерівною і настільки ж не важливою, що ніхто навіть не потурбувався дати їй назву. Після того як сіверяни розгромили військо райї Кампілі і вбили переважну більшість його ратників, вони схопили того недоволодаря і відтіяли його безкоронну голову. Потім напхали в неї соломи і надіслали на північ — делійському султану. Нічого особливого не було ані в тій безіменній битві, ані в тій голові. У ті часи всілякі бойовища були звичайним явищем, і мало хто переймався тим, аби давати їм назву, тож відрубані голови весь час мандрували нашою величезною країною на втіху тому чи іншому володареві. І султан у тій північній столиці вже мав чималу колекцію подібних трофеїв.

Дивна річ, але після цієї незначної битви сталася подія з розряду тих, що змінюють хід історії. І от історія стверджує, що жінки цього крихітного, щцент розгромленого князівства, які у своїй переважній більшості щойно овдовіли внаслідок безіменної битви, покинули четвертосортну фортецю після останніх приношень у п'ятисортному храмі, на маленьких човнах перетнули річку, у

неймовірний спосіб долаючи бурхливий потік, звідти пройшли трохи на захід уздовж південного берега річки, а тоді розпалили величезне багаття і в його полум'ї вчинили масове самогубство. Похмуро, без жодних скарг, вони попросилися одна з одною і, не вагаючись, ступили у вогонь. Не пролунало найменшого крику навіть тоді, коли полум'я охопило їхні тіла, а сморід смерті сповнив повітря. Вони горіли у повній тиші; було чути тільки потріскування самого вогню. І Пампа Кампана бачила, як усе це сталося. Так, ніби Всесвіт надіслав їй наказ розплющити очі, глибоко дихати і запам'ятовувати. Вона мала на той час дев'ять років, стояла нерухомо й дивилася очима, сповненими сліз, щосили стискаючи материну руку. Однак на очах її матері не з'явилося жодної сльозинки, коли всі жінки, яких вона знала, ввійшли у вогонь і сіли — або просто стояли, або лягли долілиць в осердя найбільшого полум'я, що невдовзі почало бити струменями з їхніх вух і ротів. Літня жінка, яка всього надивилася, і юна жінка, яка лишень недавно розпочала подружнє життя, і дівчинка, яка ненавиділа свого тата — вбитого воїна, і дружина, яка соромилася свого чоловіка, бо він не віддав своє життя на полі битви, і жінка із чудовим співучим голосом, і жінка зі страхітливим сміхом, і жінка, худюща, як сама худорба, і жінка, огрядна, як корова. Попростували вони у вогонь, і Пампу аж занудило від смороду їхньої смерті, а тоді — який жах! — її рідна мама Радга Кампана лагідно звільнила свою руку й дуже повільно, але із цілковитою впевненістю рушила вперед, аби стати поруч із мертвими на багатті, так і не попрощавшись із дочкою.

До кінця свого життя Пампа Кампана, яка мала те саме ім'я, що й річка, на чийх берегах усе це сталося, відчуватиме в ніздрях запах згорілої плоті своє матері. Похоронне вогнище було складене з ароматного сандалового дерева й рясно посипане гвоздикою, часником, насінням кмину, а також паличками цинамону — так,

ніби згорілі жінки були гострою стравою, яку мали подати генералам-переможцям, аби ті угамували свій витончений смак, але ті запавні аромати куркуми та великих і малих зерен кардамону аж ніяк не могли замаскувати неповторну канібальську гостроту страви — жінок, засмажених живцем, а навпаки, робили сопух спаленої плоти навіть іще нестерпнішим. Пампа Кампана більше ніколи не їла м'яса і не могла змусити себе залишатися на кухні, де його смажили чи варили. Такі страви викликали в неї спогади про маму, і коли інші люди їли мертвечину, Пампа Кампана завжди відводила погляд.

Тато Пампи помер молодим, задовго до безіменної битви, тож її мама не належала до тих, які щойно повдовіли. Арджуна Кампана помер так давно, що Пампа навіть не пам'ятала його обличчя. Із розповідей матері вона знала про нього тільки те, що він був добрим чоловіком, любимим і шанованим усіма в Кампілі гончарем, і що він навчив ремеслу гончарства також і дружину, яка після його смерті заходилася гончарювати і навіть перевершила його у цій справі. Радга й собі навчала Пампу тримати маленькі рученята на гончарному крузі, і дівчинка вже змалку зналася на цій справі та добре затила, що такої речі, як «чоловіча робота», просто не існує. Пампа Кампана вірила, що її життя полягатиме в тому, щоби робити гарні посудини разом із мамою, пліч-о-пліч біля гончарного круга. Але тепер із цієї мрії було покінчено. Мама забрала свою руку з її руки — і залишила напризволяще.

Довгий час Пампа намагалася переконати себе, що мати пішла у вогонь просто із солідарності з іншими жінками, бо для неї жіноча дружба завжди була найважливішою. Вона казала собі, що хвилинодібна стіна вогню — це лише завіса, за якою жінки зібралися попліткувати і незабаром повернуться неушкоджені, можливо, трохи обпечені, ну, можливо, із легким кухонним запахом, який скоро вивітриться. І тоді Пампа з мамою повернуться додому.

Лише побачивши, як останні згарки плоти відпали від кісток Радги Кампани, оголивши череп, дівчинка збагнула, що її дитинство щойно минуло і відтепер вона має поводитися як доросла й ніколи не повторювати останньої матеріної помилки. Вона посміється зі смерті й обернеться обличчям до життя. Вона не пожертвує своїм тілом лишень для того, щоби піти за померлими чоловіками в потойбічний світ. Вона відмовляється помирати молодою, а натомість, хай би як важко було, житиме аж до непристойної старості. Саме цієї миті вона отримала благословення небес, що в подальшому змінюватиме геть усе, і голос богині Пампи, старої, як сам час, залунав з її дев'ятирічного рота.

То був неймовірно гучний голос, подібний до гуркоту величезного водоспаду, що солодко відлунує в долині. У ньому вчувалася музика, якої вона ніколи раніше не чула, вчувалася мелодія, яку вона пізніше назвала добротою. Звісна річ, вона злякалася, але водночас і заспокоїлася. Це не було одержимістю демонами. У цьому голосі містилися доброта й велич. Мати колись розповіла їй, що два божества, які перебували на вершині індійського пантеону, провели перші дні свого кохання десь неподалік, біля сердитих вод бурхливої річки. Можливо, то була сама цариця всіх божественних сутностей, яка у час смерті повернулася до місця, де колись народилося її кохання. Як і річка, Пампа Кампана отримала своє ім'я на честь богині Пампи, а це було одним із місцевих імен богині Парваті, і саме тут явився їй коханий Шіва, могутній бог танцю у своєму тутешньому втіленні — із трьома очима на обличчі. І тоді все почало набувати сенсу. Із відчуттям безтурботної відчуженості, Пампа-людина почала дослухатися до слів Пампи-богині, що виходили з її власних уст. Вона мала над ними не більше влади, ніж хтось із глядачів має владу над світлом якоїсь зірки, і ось так розпочалася її кар'єра пророчиці і чарівниці.

Фізично вона не відчула найменших змін. Не було жодних неприємних почуттів. Вона не тремтіла і не вмлівала, її не кидало в гарячку і не обдавало холодним потом. Із рота не йшла піна, і вона не мала епілептичного нападу, що, як їй здавалося, має відбуватися з іншими людьми в таких випадках. Навпаки, її огорнув, немовби м'яким плащем, великий спокій, переконуючи її, що світ і далі залишається гарним місцем, і все буде добре.

— Із крові та вогню, — промовляла богиня, — народиться життя і могутність. Точнісінько на цьому місті постане велике місто, диво світу, й імперія, яку воно створить, існуватиме понад двісті років. А ти, — звернулася до Пампи Кампани богиня, даруючи малій дівчинці унікальний досвід розмови з надприродною сутністю, що промовляє її власними устами, — боротимешся за те, щоби ніколи більше жінок не спалювали у такий спосіб, аби чоловіки почали ставитися до жінок по-новому, і ти досить довго житимеш, щоби стати свідком і свого успіху, і своєї поразки, щоби побачити все і розповісти цю історію, а помреш ти, щойно закінчиш свою оповідь, і протягом чотирьох із половиною сторіч ніхто не згадуватиме про тебе.

У такий спосіб Пампа Кампана дізналася, що милість богів — це завжди обоюдогострій меч.

Вона пішла, гадки не маючи, куди іде. Якби вона жила в наш час, то могла би сказати, що навколишні краєвиди скидаються на поверхню Місяця — рівнини були поцятковані кратерами, долини вкриті брудом, купи каміння, порожнеча, меланхолійне відчуття безлюддя там, де мало би вирувати життя. Але вона не знала, який вигляд має Місяць зблизька. Для неї він був лишень осяйним божеством у небі. І вона йшла та йшла, аж доки не почала бачити дива. Спершу вгледіла кобру, яка накрила своїм каптуром вагітну жабу від спеки. Потім помітила як кролик побіг навперейми до собаки, який полював за ним, укусив собаку за ніс, і той утік. Такі

видіння ніби натякали їй — щось прегарне зовсім близько. Незабаром після цих проявів, що могли бути знаками від богів, вона надібрала невеличкий матт у Мандані.

Слово матт також означає пітгам, але, щоб уникнути плутанини, скажемо просто, що то було житло монаха. Пізніше, коли імперія розрослася, Манданський матт став величним місцем, що простягалася аж до берегів бурхливої річки, велетенським комплексом із тисячами монахів, жреців, служок, торговців, ремісників, прибиральників, доглядачів за слонами, дресирувальників мавп, конюхів і робітників на дедалі зростаючих рисових полях, що належали матту, тобто він став священним місцем, куди за порадою приходили імператори, але наразі, ще до початку початків, це був скромний осідок — лише печера відлюдника й овочева грядка, а сам монах, що там жив, тоді ще юний двадцятип'ятирічний учений із довгим кучерявим волоссям, що спадало по спині до самого пояса, називався Відьєсаґар, що означало: у його голові міститься океан знань — Відьє-саґара. Коли ж він побачив дівчинку, що наближалася до нього, дитя із запалими від голоду щоками і божевільям в очах, то відразу зрозумів: вона стала свідком чогось страхотливого. Тоді він дав їй напиться води і запропонував ту їжу, що мав.

Опісля (принаймні так казав Відьєсаґар) вони стали жити разом, спали на підлозі в різних кутках печери і ладнали дуже добре — почасти тому, що монах дав обітницю утримання від усього плотського, і навіть тоді, коли Пампа Кампана розквітла у всій своїй дівочій красі, ніколи не торкнувся до неї пальцем, хоча печера була тісною, і вони перебували в темряві на самоті. До кінця життя саме так він відповідав усім, хто питав його, а цікавих було багато, тому багато хто питав, адже в нашому світі надто вже багато цинізму та підозр, а ще більше брехунів, які думають, що все навколо — брехня.

Усе це розповідав Відьясагар, коли ж питали Пампу Кампану, то вона взагалі нічого не відповідала. Змалку вміла не впускати до своєї пам'яті численні нещастя, що їх приготувало для неї життя. Наразі вона не розуміла сили богині всередині свого єства і ще не опанувала цю потугу, тому не могла захистити себе, коли фальшивий учений відлюдник перетинав невидиму межу між ними і робив те, що робив. Він робив це нечасто, бо заняття наукою його трохи втомлювало, щоби часто вдовольняти свою хіть, але він усе ж таки робив це, і щоразу, коли він це робив, вона зусиллям волі стирала його вчинок зі своєї пам'яті. Вона також стерла пам'ять і про матір, яка, пожертвувавши собою, поклала її жертвою на вітвар бажань аскета, і ще довго намагалася переконати себе: те, що відбувалося в печері, їй тільки привиділося, і що матері вона взагалі ніколи не мала.

У такий спосіб вона змогла мовчки прийняти свою долю; але всередині неї вже виростала грізна сила — та міць, із якої народиться майбутнє. Згодом. Усьому свій час.

Протягом наступних дев'яти років вона не промовила жодного слова, тож Відьясагар, який узагалі-то багато чого знав, жодного разу не чув її справжнього імені. Він чомусь надумав називати її Ґангадеві, і вона прийняла те ім'я без найменшого ремства і допомагала йому збирати ягоди і коріння, щоби харчуватися, підмітала їхню вбогу оселю і носила із криниці воду. Її мовчазність була йому дуже до вподоби, оскільки більшість днів він проводив у медитаціях, розмірковуючи над сенсом священних текстів, які вивчив напам'ять, або шукав відповіді на два найголовніших запитання: чи насправді існує мудрість, а чи існує тільки дурість, а звідси випливало і пов'язане із цим запитання: чи існує така річ, як відья, правдиве знання, а чи є тільки розмаїте незнання, а правдивим знанням, на честь якого його назвали, володіють тільки боги. На додачу він також розмірковував про мир і ламав собі голову, як у

наш час, сповнений насильства, можна забезпечити перемогу ненасильства.

Попри те, що дівчина продовжувала мовчати, вона зростала і згодом стала молодою жінкою, а тоді почала багато писати впевненою, плавною рукою, і це дуже здивувало аскета, який вважав її неграмотною. Коли ж вона заговорила, то зізналася, що сама не знала, що вміє писати, і пояснювала диво своєї грамотності благословенним втручанням богині. Писала Пампа майже щодня і дозволяла Відьясагару читати ці уривчасті записи, тому сповнений благоговійного страху мудрець за дев'ять років став першим свідком розквіту її поетичного генія. У цей час вона створила те, що потім назвала вступом до «Перемоги і поразки». Темою основної частини поеми стала історія Біснаги від її створення до знищення — але все це ще мало статися в майбутньому. У вступі ж йшлося про давнину, розповідалося про мавпяче царство Кішкінда, що процвітало у тих краях колись давно, у легендарні часи, і там містилися дуже яскраві описи життя і діянь мавпячого царя Ганумана, який міг вирости заввишки з гору та перестрибнути море. І фахівці, і пересічні читачі навіть сьогодні сходяться на думці, що вірші Пампи Кампани не поступаються, а, можливо, і перевершують мову самої «Рамаяни».

Дев'ять років по тому якось до них завітали двоє братів Сангама — високий сивоволосий красень, який тримався дуже спокійно і зазиравав глибоко людям в очі, немовби силкуючись прочитати їхні думки, і його набагато молодший брат, маленький і кругленький, який бринів навколо старшого та всіх інших немов отой джміль. Вони були пастухами із гірського містечка Гуті і саме поверталися з війни, бо війна ставала одним із тогочасних промислів, що швидко розвивалися; вони вступили на службу до війська тутешнього князя, а оскільки не вельми знали на мистецтві вбивати, їх захопили в полон вояки делійського султана й погнали на північ, де вони, аби

врятувати свої шкіри, мусили вдавати, що прийняли віру своїх поневолювачів. Незабаром після навернення їм удалося втекти звідти, і вони одразу скинули із себе оту нову віру, наче непотрібну хустку, й уникли обрізання відповідно до вимог чужинської релігії. Позаяк вони родом із тутешніх місць, пояснювали брати, то багато начулися про мудрість пустельника Відьясагара і, відверто кажучи, про красу мовчазної дівчини, що мешкає з ним, тому і прийшли сюди за доброю порадою.

Прийшли вони не з порожніми руками. Принесли із собою кошики свіжих овочів, мішок горіхів і повний глечик молока від своєї улюбленої корови, а ще мішечок насіння, якому судилося цілковито змінити їхнє життя. Також вони повідомили, що зветься Гукка і Букка Санґама: Гуккою звали старшого красеня, а Буккою отого молодого джмеля, і після втечі з півночі хотіли б розпочати нове життя. Догляд за коровами після тієї військової ескапади здавався їм занадто простою справою, — казали брати, — бо їхні горизонти розширилися, та й амбіції зросли, тож вони будуть дуже вдячні за найменшу пораду, за найменшу хвилю на поверхні моря вченості, за найтихіший шепіт із глибин мудрості, якими гуру, може, схоче з ними поділитися, за найменшу дрібничку, що може вказати їм правильний шлях.

— Ми знаємо вас як великого поборника миру, — промовив Гукка Санґама. — Після цих воєнних пригод нам уже не хочеться знову йти на війну. Покажіть нам, які плоди можуть вирости на ґрунті ненасильства.

На загальний подив, відповів братам не монах, а його вісімнадцятирічна супутниця, і промовляла вона звичайним, розмовним, спокійним голосом, сильним і низьким — голосом, який жодною своєю інтонацією не натякав на те, що ним не користувалися дев'ять років. Її голос миттєво зачарував обох братів.

— Уявіть, що ви маєте мішок насіння, — сказала вона. — Тепер уявіть, що ви можете його висіяти і виростити місто, виростити його мешканців, бо люди — такі ж рослини, що дають паростки і розквітають навесні, а потім в'януть восени. Уявіть тепер, що із цього насіння може вирости покоління, здатне зрушити з місця історію, породити нову реальність, започаткувати імперію. Уявіть, що вони зроблять вас правителями, так само і ваших дітей, а тоді дітей ваших дітей.

— Добре кажеш, — промовив юний Букка, говіркіший із братів, — але де нам знайти таке насіння? Ми — прості пастухи, але ж не настільки дурні, щоби вірити в казки.

— Твоє ім'я, Санґама, — це знак, — сказала вона. — «Санґам» означає «злиття», і річка Пампа починається зі злиття річок Тунґа і Бгадра, що утворилися з поту, що летіть з обох боків обличчя господа Вішну, а це також означає, що злиття до купи двох розрізнених частин дає початок новому цілому. Це ваша доля. Ідіть до місця, де жінки вчинили самоспалення, до того священного місця, де померла й моя мати, до місця, де у стародавні часи господь Рама і його брат Лакшмана об'єднали свої сили з могутнім господом Гануманом із Кішкінди і вирушили на битву з багатоголовим Раваною з Ланки, який викрав красуню Сіту. Ви так само брати, як Рама й Лакшмана. Тож побудуйте там своє місто.

Тоді заговорив мудрець.

— Бути пастухами — непоганий початок, — сказав він. — Султанат Голконда був заснований овечими пастухами; по суті його назва й означає «гора овечих пастухів». Але тим пастухам добряче пощастило, бо вони знайшли там родовище альмазів і невдовзі зробилися алмазними князями, власниками двадцяти трьох копалень, видобувачами майже всіх рожевих алмазів у світі, володарями діаманта «Великий стіл», який вони зберігають у найглибшому підземеллі своєї фортеці на вершині скелі —

найбільш неприступному замку у нашій країні, куди проникнути навіть складніше, ніж у Мехрангар, що у Джодपुरі, або в Удаягірі.

— А ваше насіння навіть краще від рожевих алмазів, — додала дівчина, віддаючи братам мішок, що вони принесли із собою.

— Що? Оце насіння? — спитав Букка, дуже здивований. — Але ж це звичайне овочеве насіння, ми принесли його сюди, щоби ви засіяли свої грядки. Тут перемішане насіння бамії, квасолі та зміїних гарбузів.

Пророчиця похитала головою.

— Уже ні, — сказала вона. — Тепер це насіння майбутнього. Саме з нього виросте ваше місто.

Обидва брати цієї миті зрозуміли, що щиро, глибоко й назавжди закохані в дивну красуню, яка, поза сумнівом, була великою чарівницею або принаймні дівчиною, до якої торкнулося божество, дарувавши їй виняткову силу.

— Кажуть, що Відьягар назвав тебе Ѓанґадеві, — сказав Гукка. — Але як тебе звати насправді? Мені дуже хотілось би знати твоє справжнє ім'я, щоби називати в пам'яті саме так, як забажали твої батьки.

— Ідіть і засновуйте своє місто, — сказала дівчина. — Повертайтеся і знову спитайте моє ім'я, коли місто вже піднесеться серед каміння і пороху. Може, тоді я вам і скажу.

• • •

Далі — у повній книжці «Місто Перемоги».
nashaknyga.com.ua